

Aproximadament, mig milió de persones abandonaren Espanya en acabar la Guerra Civil. Per terra, a través dels Pirineus, quan entre gener i febrer del 1939, les tropes fidels a la República eren definitivament derrotades a Catalunya pels exèrcits de Franco i els seus aliats feixistes. Per mar, al País Valencià i les Illes, els mesos de març i d'abril, al final de la contesa, amb episodis tan dramàtics com el del vaixell *Stanbrook* [vegeu el número 1.551 d'aquesta revista].

D'aquell enorme contingent humà de desplaçats, mogut pel terror a les represàlies franquistes –justificat, com es va veure poc després–, és complicat fixar el cabal humà vinculat a Catalunya, País Valencià i les Illes. Es calcula que, aproximadament, entre 80.000 i 100.000 catalans foren expatriats, un nombre una mica inferior de valencians –unes 40.000 persones– i un volum molt menys significatiu d'illencs. Allò que no admet discussió, tanmateix, és que l'exili forçat vingué acompanyat d'una diàspora cultural de primer ordre: escriptors, professors universitaris, artistes plàstics, científics, filòsofs, editors, historiadors, assagistes o cineastes s'exiliaren.

En paraules de l'investigador Manuel Garcia, autor dels volums *Exiliados. La emigración cultural valenciana* (Generalitat Valenciana, 1995) i *Memorias de posguerra. Diálogos con la cultura del exilio, 1937-1975* (Universitat de València, 2014), “a l'exili exterior va anar la major part de la intel·ligència valenciana democràtica, nacionalista i republicana”. Uns altres intel·lectuals, valencians, com ara el rector de la Universitat de València, Joan Peset i Aleixandre o els artistes Alfredo Torán i Alfredo Gomis, tingueren pitjor sort i foren afusellats a Paterna. Un supervivent notable fou el cineasta Ricardo Muñoz Suay, que renuncià a marxar a l'exili, s'amagà durant cinc anys i, finalment, fou empresonat. Alliberat el 1949, el seu seria un exili interior, com el de molts intel·lectuals.

Pel que fa als que marxaren, els expatriats vinguts de la península eren, sobretot a França i el nord d'Àfrica colonitzat per aquesta potència, visitants no desitjats que acabaren en molts casos en miserables camps de concentració com el d'Argelès-sur-

STUDIO CHAUVIN/ARXIU M. GARCIA

Camp de concentració d'Argelès-sur-Mer, en una imatge d'abril del 1939. A la dreta, el vaixell *Mexique*, que va transportar els xiquets refugiats el 1937. Més tard tornaria amb més exiliats.

La diàspora cultural del 39

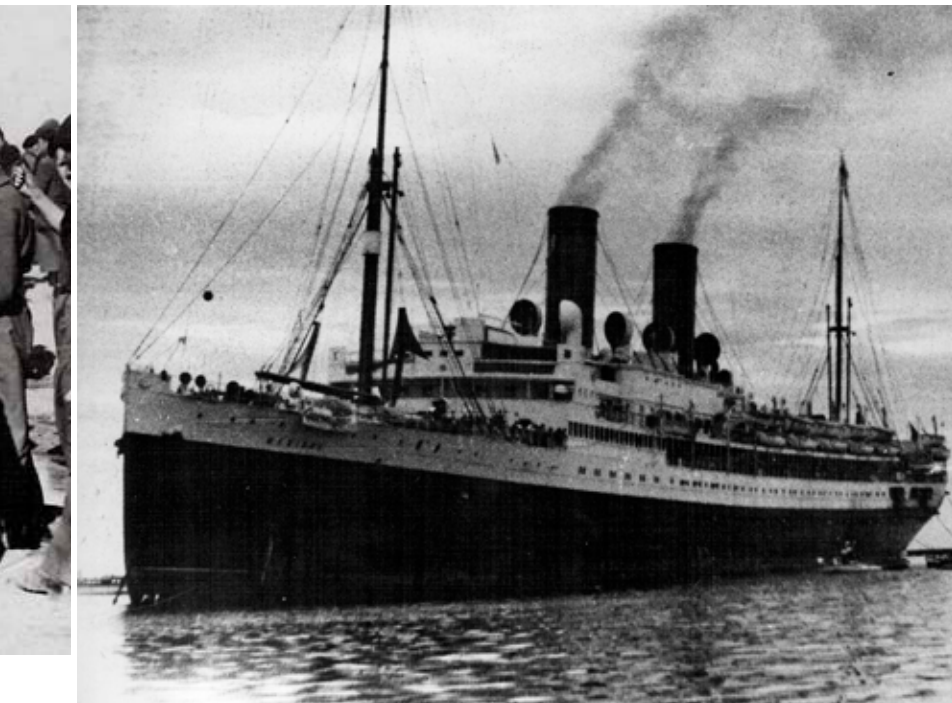
El final de la Guerra Civil a Espanya comportà un dramàtic exili per a milers de simpatitzants republicans de Catalunya, País Valencià i, de manera menys significativa, de les Illes. L'inici, a més, d'una diàspora cultural sense precedents. Aquest 13 de juny farà 75 anys de la primera expedició col·lectiva d'exiliats a Mèxic.

Mer. França rebé moltes crítiques per aquest tractament despietat, però la resta de països no foren especialment generosos: els Estats Units acceptaren 252 refugiats, Gran Bretanya uns 300 i l'URSS, suposadament més receptiva a acollir simpatitzants republicans i esquerrans, al voltant de 2.000.

Foren, curiosament, països d'Hispanoamèrica –Xile, República Dominicana i, especialment, Mèxic– els més receptius a rebre els exiliats. Al país andí es calcula que hi havia uns 500 catalans. I uns 850 a la petita illa cari-

benya regida pel dèspota Rafael Leónidas Trujillo. Però fou Mèxic, regit pel general Lázaro Cárdenas, que mantenia una estreta relació amb el president republicà Manuel Azaña, el més obert i receptiu a rebre exiliats, especialment del món de la cultura.

Aquesta setmana, el dia 13 de juny, es complirà el 75 aniversari de l'arribada a Puerto Veracruz d'una primera expedició col·lectiva d'exiliats espanyols. Fou amb el vaixell *Sinaia*, després d'una llarga travessia –havia partit del port francès de Sète 18 dies

HERNANOS MAYO/ARXIU GENERAL DE LA NACIO, MEXIC

abans— amb 1.681 refugiats a bord. Abans, el 1937, la República havia enviat 442 xiquets catalans, valencians i madrilenys a Mèxic amb el vaixell *Mexique*. Aquell grup se'l conegué com els “Niños de Morelia”, atès que foren enviats a aquesta població de l'estat de Michoacán. El *Mexique*, que tornaria unes quantes vegades, i uns altres vaixells, treballaren de valent: entre 1937 i 1942 s'estima que arribarien a Mèxic unes 30.000 persones amb 16 embarcacions. L'any 1943, vora 3.000 persones dels Països Catalans devien residir al país asteca.

L'arribada al nou continent, però, no era ràpida ni immediata. El cas de la il·lustradora, pintora i dibuixant valenciana Manuela Ballester, companya del pintor i il·lustrador Josep Renau, que havia estat director general de Belles Arts durant la guerra, pot servir com a exemple. En ple hivern, Ballester travessa la frontera amb França acompanyada de dues germanes, la mare i els dos fills de la parella. Renau i alguns altres familiars, féu la ruta a l'exili per un altre camí. Ballester contà temps després el terror que provocava durant la fugida caure en mans dels soldats marroquins de Franco, “amb fama de ser bastant sanguinaris”. La família pogué reunir-se a Lemans, uns mesos

després. D'allà es traslladaren al port de Sant Nazari, on pogueren embarcar cap a Mèxic, gràcies a la mediació del Comité d'Accueil aux Intellectuels Espagnols, el 6 de maig del 1939. Al vaixell, el *Vendamm*, hi havia, entre d'altres, el poeta Josep Carner.

A l'exili, no sols a Mèxic i els països esmentats adés, sinó també a llocs com Colòmbia o Argentina, hi hagué una forta activitat política i cultural dels exiliats de l'àmbit lingüístic català. Però la manera d'enfocar l'exili des d'un punt de vista cultural fou divergent i, en molts casos, antitètica.

Cultura catalana en l'exili. “La cultura catalana el 1939 emmudeix quan comença l'intent de genocidi cultural del franquisme. Serà, doncs, l'exili qui agafarà la torxa i qui durant uns quants anys mantindrà la continuïtat de la cultura catalana”. Albert Manent, recentment desaparegut, resumia així en les pàgines d'EL TEMPS [número 343, gener del 1991] el paper de la intel·lectualitat catalana exiliada, un col·lectiu lògicament dispers, colpit pel drama de la guerra i l'expatriació, però que, malgrat això, és capaç de posar en marxa el 1939, el mateix any que comença la diàspora, un bon grapat de publicacions. Encara és l'octubre d'aquell any quan

surten, de manera simultània a França i Mèxic, *El Poble Català* i *Revista dels Catalans de Mèxic*. La primera d'aquestes publicacions, que aplegava noms com Antoni Rovira i Virgili o Ferran Soldevila, fou suspesa amb l'entrada dels nazis a París. La segona, de periodicitat mensual, va plegar per motius econòmics i hi col·laboraren noms com Joaquim Xirau o Lluís Ferrer de Pol.

Poc després, el 1941, aparegué *Full Català*, germen de *Quaderns de l'Exili*, la revista editada a Mèxic per Joan Sales (que hi firmava també amb els pseudònims de Masades de Segura i Marc Vallès), Ferran de Pol, Raimon Galí o Josep M. Ametlla. Tampoc no es partia de zero: en arribar a Amèrica, els emigrants trobaren publicacions que ja existien, fundades per emigrants econòmics instal·lats al nou continent abans de la Guerra Civil. *Germanor*, fundada a Santiago de Xile el 1912, o *Ressorgiment* i *Catalunya*, nascudes a Buenos Aires el 1916 i el 1930, respectivament, acolliren els nouvinguts. A *Germanor* escrivien Josep Ferrater i Mora, Francesc Trabal, Domènec Guansé o Joan Oliver. Mentrestant, *Ressorgiment*, impulsada per un personatge que havia emigrat abans de la guerra, Hipòlit Nadal i Mallo, exhibia una clara línia política independentista.

Igualment notable és la producció bibliogràfica. Només els tres primers anys d'exili es produeixen una desena de llibres, com ara *El perfecte dandy*, de Pere Coromines, aparegut en una col·lecció literària encetada a Buenos Aires el 1939. En aquesta mateixa col·lecció sorgeixen, entre d'altres, el recull de contes *Tres a la reraguarda* (1940), de Cèsar August Jordana. I el dietari d'Antoni Rovira i Virgili Els darrers dies de la Catalunya republicana, retingut un cert temps, segons explica Albert Manent, “per por que fos considerat derrotista”.

Molts d'aquells llibres no tingueren un llarg recorregut, però no fou el cas d'un poemari fonamental aparegut el 1941, *Nabí*, de Josep Carner, nom de referència abans de la guerra. L'Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana s'encarregà de l'edició d'un llibre que, abans, havia aparegut a Mèxic en versió castellana del mateix autor.

A dalt, Joan Sales i Mercè Rodoreda, dos dels més il·lustres representants de l'exili literari català. Baix, Josep Renau i Manuela Ballester en una imatge presa a Ciutat de Mèxic, el 1954.

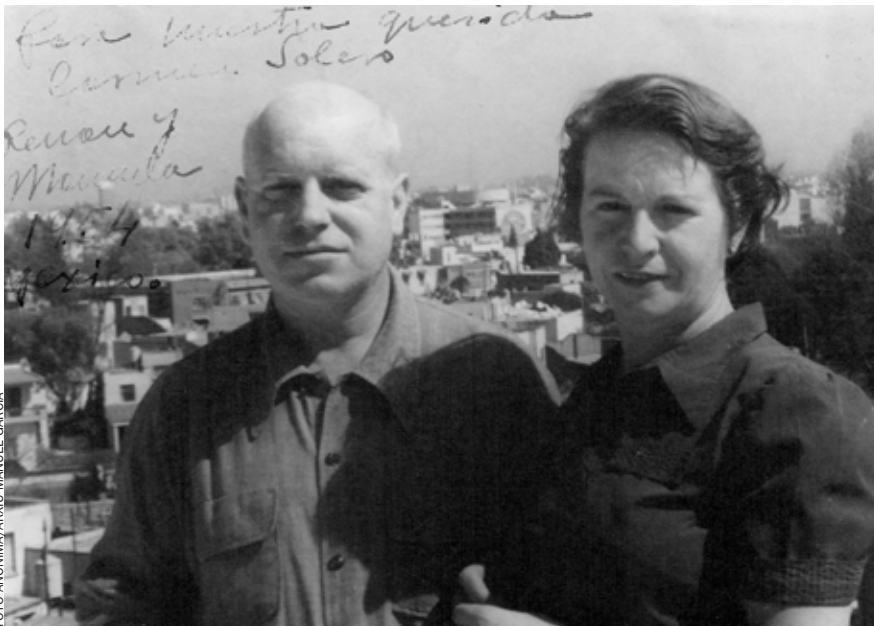

FOTO ANÓNIMA/ARXIU MANUEL GARCÍA

Aquests són els inicis d'una activitat cultural i intel·lectual que tingué continuïtat durant els llargs anys de l'exili i que no fa referència únicament a la creació literària. Figures de diferents camps, de fet, veren la seua tasca professional reconeguda als països d'acollida. Noms com ara els de Margarida Xirgu (actriu), Pere Bosch i Gimpera (arqueòleg), August Pi i Sunyer (fisiòleg i polític), Josep Quero Molares (jurista i polític), Josep Trueta i Raspall (cirurgia), Antoni Prats Ventós (artista plàstic), Manuel Valdeperes (periodista), Pau Casals (músic) i tants d'altres.

Malgrat la dispersió i les profundes diferències ideològiques, la colònia catalana expatriada mantingué la identitat catalana i no es va dissoldre en l'exili espanyol. Les publicacions en català, la celebració de jocs florals des del 1941 fins al 1977 o institucions com l'Orfeó Català de Mèxic exemplifiquen aquesta fidelitat identitària. Una lleialtat simbolitzada i projectada a l'exterior per Pau Casals, que el 24 d'octubre del 1971, aprofitant l'estrena d'un himne a les Nacions Unides que ell mateix havia compost, féu un discurs sobre la seua identitat catalana i

sobre el seu país que passà a la història pel seu simbolisme i abast.

Integrats en l'exili espanyol.

Com explicava l'historiador valencià Ricard Camil Torres respecte dels intel·lectuals valencians, en un dossier sobre l'exili publicat per aquesta revista al maig del 2003, "l'anomenat exili cultural es decantà (...) per Mèxic com a destinació final. Final, en la pràctica, perquè en realitat la majoria pensava que es tractava d'una separació física de la terreta circumstancial i que no trigarien molt a tornar a la seua llar". "El temps, la política camaleònica de Franco i sobretot les necessitats geopolítiques dels EUA durien a la terrible realitat tot el col·lectiu refugiat, més que exiliat", afegia Torres.

Intel·lectuals com Max Aub Molirawitz, exiliat a Colòmbia, l'alcoïà Juan Gil-Albert, el periodista Arnaldo Azzati o Josep Renau, que visqué successivament a Colòmbia, Mèxic i la República Democràtica Alemanya, aconseguiren de fet la projecció i la realització professional lluny de casa. Parlem de casos com els de l'arquitecte Fèlix Candela, que mai no va exercir al País Valencià, o l'actor José Baviera, que va morir a Mèxic, el 1981, després de participar en un centenar de pel·lícules, entre les quals *El àngel exterminador*, de Luis Buñuel. Al País Valencià era absolutament desconegut.

Es tracta, d'altra banda, d'un exili molt integrat en l'espanyol i, en acabant, en els països receptors. I les iniciatives en clau valenciana tenen un tarannà d'enyorança folklòrica. El 1942, es funda la Casa Regional Valenciana (CRV) a Mèxic, que edita les revistes *Mediterrani* i *Senyera*, on col·laboraran Max Aub, Rafaela Carrión, Carlos Esplà, Guillermina Medrano, Josep Renau o Pascual Aragonés, entre d'altres. No hi ha una voluntat de construcció nacional darrere d'aquestes publicacions, ni d'articulació d'un espai comú amb l'exili català. Com explica Torres, "quasi sempre s'expressaven en castellà i reservaven el valencià per a l'exaltació de les glòries de la terreta, atès que la normalització mai va ser una preocupació fonamental". La brúixola, segons l'historiador, era Vicent Blasco Ibáñez. El fet que la CRV muntara corregudes de bous i fa-

lles és una mostra d'aquesta orientació. No obstant això, alguns escriptors com ara Julià Gorkin, Martí Civera, Julià Amo Morales o Jordi Sapiña sí que col·laboraren amb publicacions catalanes. I la petja del dibuixant Ernest Guasp, el doctor Miquel Penya Masip i el dramaturg Felip Melià és visible en publicacions com *Quaderns de l'Exili*, *Nostra Revista* i *Reialme*.

“Jo tinc la impressió que el valencianisme cultural i polític no tenia prou maduresa per traslladar-se a l'exterior. I també va influir que el poble valencià no poguera votar el seu estatut d'autonomia el 1936. Faltava vertebració política i també cultural”, explicava Manuel Garcia el 1995 en una entrevista a Jordi Sebastià en EL TEMPS.

Això explica que la primera actuació de Raimon a Mèxic, el 1967, es realitzà pel suport de l'Orfeo de Catalunya. “Era la constatació definitiva de la distància que separava els valencians exiliats d'un projecte d'unitat cultural i menys encara de participar-hi”, conclou Ricard Camil Torres. No obstant

això, la revista *Senyera* va fer un gran desplegament informatiu d'aquell concert històric, relatava Albert Manent. I fins i tot, va arribar a publicar alguns textos de Joan Fuster. Detalls que no poden amagar la distància identitària entre un exili i un altre.

Un exili reduït però molt actiu.

S'ha dit abans que l'exili balear posterior a la Guerra Civil no fou massiu, precisament, però sí que es pot dir que hi hagué una activitat cultural intensa. En la nòmina curta però il·lustre de l'exili cultural illenc, concentrat a Veneçuela i Mèxic, hi ha noms com Bernat Gaita Isern (periodista), Gabriel Alomar (escriptor), Baltasar Samper (músic), Joan Mascaró (lingüista), Bernat Serra Vives (metge) o Francesca Riera Roca (professora). I, en alguns casos, es tractà d'una activitat molt integrada dins del marc de l'exili català. Antoni M. Sbert, per exemple, se situà el 1939 al capdavant de la Fundació Ramon Llull i de la *Revista de Catalunya*. Per la seua part, Francesc

El valencianisme cultural i polític no tenia maduresa per traslladar-se a l'exterior

de Sales Aguiló i Forteza, desplaçat a Colòmbia, impulsa el Patronat de Cultura Catalana i col·laborà amb *Quaderns de l'Exili*. A més, l'eivissenc Joan Antoni Palerm col·labora amb la revista literària *Pont Blau*. Cal anotar també que el seu germà, Àngel Palerm, fou un antropòleg de prestigi internacional i tingué diverses responsabilitats investigadores a Mèxic.

A diferència de catalans i valencians, l'escàs volum de l'exili balear no donà per generar entitats pròpies, tret d'algunes de creades durant la guerra per col·laborar amb la causa republicana.

Xavier Aliaga

D'acord amb l'article 5 de la Llei Orgànica 15/1999, de 13 de desembre de Protecció de Dades de Caràcter Personal, l'informem que les dades que ens feu voluntàriament seran incorporades a un fitxer automatitzat. Vostè pot exercir en tot moment els seus drets d'accés, rectificació, oposició i cancel·lació de les dades personals dirigint-se a Edicions del País Valencià, carrer Sant Ferran, 12, 3er. 46001 València o a subscripcions@ltemps.cat

Butlleta de subscripció

Primer cognom	Segon cognom	Nom
Adreça		Població
Telèfon particular		Doc. d'identitat
Telèfon mòbil		Professió
Correu electrònic		
Data de naixement		
☐ Se subscriu al setmanari EL TEMPS en format paper per un període d'un any, prorrogable si no hi ha ordre en contra, i un import de 145 € / (estat espanyol, Andorra i Catalunya Nord)		☐ Se subscriu al setmanari EL TEMPS en format digital per un període d'un any, prorrogable si no hi ha ordre en contra, i un import de 80 €

Europa: 259 €
Resta del món: 536 €

Dades de facturació

Nom	NIF / CIF
Adreça	Població
Codi postal	

Domiciliació bancària

Distingits senyors: Caixa/banc	Agència
Adreça	Població
Codi postal	
Nom i adreça del titular del compte	

Els pague que, fins a nova ordre, els rebuts que presentarà Edicions del País Valencià, SA, per l'import de la SUBSCRIPCIÓ ANUAL, siguen pagats a càrrec:

Núm. compte [] de _____ de _____

Signatura _____

EL TEMPS Carrer Sant Ferran, 12, 3er. • 46001 VALÈNCIA
Tel. 902 131 025 • subscripcions@ltemps.cat • CIF A-46186821
www.eltemps.cat

